

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.18>

ОБОВ'ЯЗОК ВОЛОДІТИ ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ: АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Білокурська О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

ORCID: 0000-0003-1005-2165

e-mail: o.bilokurska@chnu.edu.ua

Білокурська О.В. Обов'язок володіти державною мовою: аналіз правового регулювання на основі чинного законодавства та рішень Конституційного Суду України.

У науковій статті зазначається, що державна мова є важливою складовою національної ідентичності і питання забезпечення захисту та розвитку державної мови в умовах глобалізації та різноманітності мовних спільнот є вагомим аспектом забезпечення рівності всіх громадян, незалежно від їхнього мовного та етнічного походження.

Автор звертає увагу, що значиму роль в процесі забезпечення володіння та розвитку державної мови, як основи для повноцінної участі громадян у житті країни, ефективної комунікації в громадській та політичній сферах відіграє обов'язок володіти державною мовою. Пропонується такий обов'язок визначити, як різновид юридичних обов'язків, встановлену необхідність поведінки людини і громадянина, що гарантована та забезпечена державою в інтересах самої особи та інших осіб, суспільства, держави в межах і порядку, передбачених законодавством України з метою захисту української мови та збереження національної ідентичності.

У статті наголошується, що невиконання чи неналежне виконання обов'язку володіти державною мовою може тягнути за собою цілий ряд негативних наслідків як для конкретної людини так і для суспільства в цілому, а саме: а) порушення конституційних гарантій прав людини; б) порушення засад рівності та недискримінації між громадянами України; в) порушення принципу мовної єдності та виникнення міжетнічних конфліктів; г) не збереження культурної та національної спадщини; д) зниження рівня довіри громадян до владних структур та системи органів влади в цілому та ін.

Пропонується в Розділ II Конституції України задля посилення положень ст. 10 Основного Закону України та з метою виконання відповідних

рішень Конституційного Суду України включити обов'язок громадянина України знати та володіти державною мовою, що виступатиме гарантією захисту української мови як державної, забезпечуватиме її пріоритетне використання в суспільстві та державних інституціях, слугуватиме підтримкою та утвердженням мовної єдності та збереження національної ідентичності суспільства

Ключові слова: державна мова, захист державної мови, обов'язок володіти державною мовою, цінності, мовні відносини, мовна політика, виконання рішення Конституційного Суду України, рівність громадян, обов'язок людини, права людини.

Bilokurska O. Obligation to know the state language: analysis of legal regulation based on current legislation and decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The scientific article states that the state language is an important component of national identity and the issue of ensuring the protection and development of the state language in the context of globalization and the diversity of linguistic communities is an important aspect of ensuring the equality of all citizens, regardless of their linguistic and ethnic origin.

The author points out that a significant role in the process of ensuring the possession and development of the state language, as a basis for full participation of citizens in the life of the country, effective communication in the public and political spheres, is played by the obligation to master the state language. It is proposed to define such an obligation as a type of legal obligation, the established necessity of the behavior of a person and a citizen, which is guaranteed and provided by the state in the interests of the person himself and other persons, society, the state within the limits and order provided by the legislation of Ukraine for the purpose of protecting the Ukrainian language and preservation of national identity.

The article emphasizes that non-fulfillment or improper fulfillment of the obligation to speak the state language can entail a number of negative consequences both for a specific person and for society as a whole, namely: a) violation of constitutional guarantees of human rights; b) violation of principles of equality and non-discrimination between citizens of Ukraine; c) violation of the principle of linguistic unity and the emergence of inter-ethnic conflicts; d) failure to preserve cultural and national heritage; e) a decrease in the level of trust of citizens in power structures and the system of government bodies as a whole, etc.

It is proposed in Chapter II of the Constitution of Ukraine to strengthen the provisions of Art. 10 of the Basic Law of Ukraine and in order to implement the relevant decisions of the Constitutional Court of Ukraine to include the duty of a citizen of Ukraine to know and master the state language, which will act as a guarantee of the protection of the Ukrainian language as the state language, ensure its priority use in society and state institutions, and serve to support and affirm linguistic unity and preserving the national identity of society.

Key words: official language, protection of the state language, the obligation to know the state language, values, language relations, language policy, implementation of the decision of the Constitutional Court of Ukraine, equality of citizens, human duty, Human Rights.

Постановка проблеми. У сучасному контексті для конституційної науки та самої Української держави важливою стає проблематика, пов'язана із правовим регулюванням інституту державної мови. У суспільстві це питання набуває особливої актуальності через його визначальну роль у забезпеченні культурного і національного єднання. Детальне вивчення цієї проблематики апелює до необхідності визначення ролі держави щодо регулювання використання мови в різних сферах життя суспільства. Зокрема, державна мова виступає не лише інструментом спілкування, але і важливим елементом національної ідентичності, визначаючи культурний контекст та національну спадщину.

«Державна мова є невід'ємною ознакою держави та елементом її конституційного ладу», наголошує у своїй окремій думці суддя Конституційного Суду України В. Мойсик [1]. Особливої уваги набуває питання встановлення механізмів захисту та розвитку державної мови в умовах глобалізації та різноманітності мовних спільнот, що є важливим аспектом забезпечення рівності всіх громадян, незалежно від їхнього мовного та етнічного походження.

Таким чином, інститут державної мови визнається не лише як засіб комунікації, але й клю-

човий елемент формування національної самосвідомості та забезпечення рівності громадян у сучасному багатомовному суспільстві.

Важливою складовою інституту державної мови, на нашу думку, є обов'язок володіти державною мовою, передбачений Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 року №2704-VIII (далі – Закон) [2]. Такий обов'язок виступає не лише як правова норма, але й як ключовий фактор сприяння ефективній комунікації та розумінню між різними верствами суспільства, як елемент підтримання культурного та мовного спрямування держави та забезпечення мовної політики держави, як важливий чинник у побудові єдиної національної спільноти, яка розуміє та поважає свою культурну спадщину та мовні цінності.

Мета дослідження – проаналізувати правове регулювання обов'язку володіти державною мовою на основі чинного законодавства та рішень Конституційного Суду України.

Стан опрацювання проблематики. Протягом останніх років в українській юридичній науці окремі аспекти інституту державної мови були предметом уваги таких вчених, як Б. Ажнюк, М. Бігарі, Л. Клименко, Т. Коваль, О. Мельничук, О. Никорак, Т. Подорожна, М. Чеховська, В. Шлапаченко, А. Шмагун. У своїх наукових працях автори розглядали окремі питання щодо становлення та розвитку правових засад мовної політики, досліджували мовні відносини як об'єкт конституційно-правового регулювання, аналізували обсяг та класифікацію мовних прав та з'ясовували роль державної мови як засобу ідентифікації української нації. В свою чергу, наукових напрацювань щодо правового регулювання обов'язку володіти державною мовою на сьогоднішній день немає.

Виклад основного матеріалу. Існують об'єктивні підстави для того, щоб констатувати, що українська мова на сьогодні суттєво укріпила свої позиції як єдина державна мова в Україні. Знання державної мови стає основою для повноцінної участі громадян у житті країни, ефективної комунікації в громадській та політичній сферах. На це вказує закріплена на конституційному рівні норма, що «державною мовою в Україні є українська мова» [3] та відповідно Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 в якому наголошується, що «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом» [4], вказує і зміна правової основи функціонування української мови

як державної відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 року №2704-VIII [2] та рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-р/2021 щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [5]. Зауважимо, що як в вищезгаданому Законі так і в Рішенні Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року йдеться про обов'язок кожного громадянина України володіти державною мовою.

Загалом, обов'язок забезпечує поєднання особистих та громадських інтересів, збалансовує поведінку учасників конституційно-правових відносин і тим самим сприяє створенню рівноваги між матеріальними та духовними потребами таких учасників. Вважаємо, що поняття обов'язку володіти державною мовою варто розкривати, передусім виходячи із загальних уявлень та напрацювань про обов'язки, а саме, через категорію «правова необхідність», яка найбільш змістовно розкриває сутність обов'язку громадянина та вказує, що обов'язок існує і розвивається в межах бажаної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки [6, с. 25–35]. Тому, на нашу думку, обов'язок володіти державною мовою – це різновид юридичних обов'язків, встановлена необхідність поведінки людини і громадянина, що гарантована та забезпечена державою в інтересах самої особи та інших осіб, суспільства, держави в межах і порядку, передбачених законодавством України з метою захисту української мови та збереження національної ідентичності.

Ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. передбачає положення «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи» [7], в Преамбулі Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. зазначено: «Беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав, визнаних у цьому Пакті» [8] та відповідно ст. 23 Конституції України 1996 р. встановлює, що «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [3]. Як бачимо, на людину покладаються обов'язки з метою забезпечення законності, правопорядку, формування правової свідомості та не порушення прав інших осіб. В проекті Універсальної декларації обов'язків людини (Universal Declaration of Human Responsibilities) від 1997 року зазначено, що «... нехтування обов'язками людини може призвести

до беззаконня та хаосу...» [9]. На думку вітчизняних науковців, «невиконання своїх обов'язків певною частиною членів суспільства неправомірно змінює їх конституційно-правовий статус на шкоду статусу інших його членів, права і свободи яких відповідно фактично обмежуються. Це, у свою чергу, порушує баланс інтересів і створює умови для виникнення конфліктів між людьми. Якщо такі випадки набувають масового характеру, вони стають причиною глобальних кризових явищ у суспільстві, а у разі, коли конституційні обов'язки масово не виконуються тими членами суспільства, які є посадовими та службовими особами органів державної влади, – стають причиною глобальних кризових явищ у державі» [10, с. 287–288].

На нашу думку, невиконання чи неналежне виконання обов'язку володіти державною мовою може тягнути за собою цілий ряд негативних наслідків як для конкретної людини так і для суспільства в цілому, а саме: а) порушення конституційних гарантій прав людини; б) порушення засад рівності та недискримінації між громадянами України; в) порушення принципу мовної єдності та виникнення міжетнічних конфліктів; г) не збереження культурної та національної спадщини; д) зниження рівня довіри громадян до владних структур та системи органів влади в цілому та ін.

Свого часу, ми вже звертали увагу, що «на сучасному етапі державотворення та правотворення в Україні більшість державних і громадських діячів висловлюють міркування щодо необхідності внесення змін до Основного Закону України – найважливішого політико-правового документа нашої держави. В свою чергу, непоодинокі пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Конституції України спрямовані, в основному, на вирішення питань, що торкаються підвищення ролі законодавчої, виконавчої та судової гілок влади і зовсім поверхнево питань конституційно-правового статусу людини і громадянина» [6, с.67].

Відповідно, враховуючи викладені вище міркування та з метою посилення положень ст. 10 Основного Закону України та задля виконання відповідних рішень Конституційного Суду України видається за необхідне до переліку обов'язків людини і громадянина, що передбачені в Розділі II Конституції України включити також і обов'язок громадянина України знати та володіти державною мовою. «Конституційні обов'язки є цінністю, що закріплена на конституційному рівні та набуває загальнообов'язкового значення, спрямовуючи зусилля учасників конституційно-правових відносин задля забезпечення стабільності суспільства та держави» [11, с. 98]. Відповідно, закріплення на конституційному рівні обов'язку громадянина України знати та володіти державною мовою виступатиме гарантією захисту

української мови як державної, забезпечуватиме її пріоритетне використання в суспільстві та державних інституціях, слугуватиме підтримкою та утвердженням мовної єдності та збереження національної ідентичності суспільства. Окрім того, як ми ви вже звертали увагу: «Конституційні обов'язки визначають необхідність діяти в межах закону, вибирати вид своєї поведінки і, як наслідок всього цього, можливість користуватися різного роду соціальними благами. Саме за рахунок конституційного закріплення обов'язків фактично розкриваються ті основні принципи взаємовідносин між державою та особою, які на певному етапі держава вважає необхідними, корисними, доцільними для її нормального функціонування і для життєдіяльності та розвитку суспільства загалом» [12, с. 22].

Доцільно зазначити, що не тільки існує необхідність закріплення на рівні Основного закону України обов'язку громадянина України знати та володіти державною мовою, важливо, щоб всі учасники конституційних правовідносин мали можливість належним чином виконувати такий обов'язок. Це означає, що у контексті забезпечення функціонування української мови як державної, держава повинна створювати взаємопов'язані умови та можливості для забезпечення виконання суб'єктами правовідносин обов'язку володіти державною мовою. Ці умови повинні взаємодіяти та доповнювати одна одну, створюючи цілісну систему.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене зазначимо, що державна мова є важливою складовою національної ідентичності, визначаючи культурний контекст та національну спадщину і питання забезпечення захисту та розвитку державної мови в умовах глобалізації та різноманітності мовних спільнот є вагомим аспектом забезпечення рівності всіх громадян, незалежно від їхнього мовного та етнічного походження.

Чинні закони України та рішення Конституційного Суду України з питань мовних відносин вказують на те, що знання державної мови стає основою для повноцінної участі громадян у житті країни, ефективної комунікації в громадській та політичній сферах. І значиму роль в цьому відіграє обов'язок володіти державною мовою, який на нашу думку, є різновидом юридичних обов'язків, встановленою необхідністю поведінки людини і громадянина, що гарантована та забезпечена державою в інтересах самої особи та інших осіб, суспільства, держави в межах і порядку, передбачених законодавством України з метою захисту української мови та збереження національної ідентичності. В свою чергу, невиконання чи неналежне виконання обов'язку володіти державною мовою може тягнути за собою цілий ряд негативних наслідків як для конкретної людини так і для

суспільства в цілому, а саме: а) порушення конституційних гарантій прав людини; б) порушення засад рівності та недискримінації між громадянами України; в) порушення принципу мовної єдності та виникнення міжетнічних конфліктів; г) не збереження культурної та національної спадщини; д) зниження рівня довіри громадян до владних структур та системи органів влади в цілому та ін.

З метою посилення положень ст. 10 Основного Закону України та задля виконання відповідних рішень Конституційного Суду України видається за необхідне до переліку обов'язків людини і громадянина, що передбачені в Розділі II Конституції України включити також і обов'язок громадянина України знати та володіти державною мовою, що виступатиме гарантією захисту української мови як державної, забезпечуватиме її пріоритетне використання в суспільстві та державних інституціях, слугуватиме підтримкою та утвердженням мовної єдності та збереження національної ідентичності суспільства

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мойсика В.Р. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf02d710-18#Text> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#n401> (дата звернення: 08.01.2024).
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.01.2024).
4. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99 (справа про застосування української мови) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2#w1_1 (дата звернення: 08.01.2024).
5. Рішення Конституційного Суду України про конституційність закону про забезпечення функціонування української мови як державної від 14 липня 2021 р. № 1-п/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2#w1_6 (дата звернення: 08.01.2024).

6. Білоскурська О. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України. Чернівці : Книги – XXI, 2011. 200 с.
7. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948. URL: [рокуhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text) (дата звернення: 08.01.2024).
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 08.01.2024).
9. Універсальна декларація обов'язків людини, проект запропоновано організацією InterAction Council у 1997 році. URL: <https://www.interactioncouncil.org/sites/default/files/Ukrainian.pdf> (дата звернення: 08.01.2024).
10. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навч. посібник. К. : Атіка, 2004. 464 с.
11. Білоскурська О.В., Меленко О.В. Ступінь наукової розробки проблеми та методологія дослідження інституту конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні. *Публічне право як цінність*: колективна монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2022. 400 с.
12. Білоскурська О.В. Взаємозв'язок конституційних обов'язків людини і громадянина з окремими категоріями конституційного права. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 22–28.